

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 6, גיליון מס' 8, 4 באוגוסט 2016

"הכשל המדינתי בלוב שאחרי קד'אפי: מדינה וחברה בצבת הריסוק"

פרופ' יהודית רונן
המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

ב-20 באוגוסט 2016 ימלאו חמש שנים להפלת משטר קד'אפי, אשר הנהיג את לוב ביד ברזל למעלה מארבעה עשורים ואשר טבע את חותמו האישי והרעיוני-פוליטי על כל מערכות החיים במדינה. עם קריסת המשטר הרודן, קרס גם הסדר המדינתי. מערכות השלטון ועמן מערכות הצבא והביטחון שהיו דומיננטיות בניהול חיי המדינה וחברתה התמוטטו וחשפו את האוכלוסייה (כ-6.2 מליון נפש) לריק ענק, כאוטי ואלים. המדינה הלובית ביום שאחרי קד'אפי – מוכת הרס, שותתת דם, הלומת תהפוכות פוליטיות וצבאיות דרמטיות וחסרת דפוסי פעילות של חברה אזרחית עקב מדיניותו המכוונת של המשטר - לא הייתה מסוגלת להציב מנהיגות וממשל אפקטיביים כחלופה לאלה שמוגרו על-ידי המורדים הלובים בסיוען הצבאי המכריע של מדינות המערב.

המתחים והיריבויות ההיסטוריים, הגיאוגרפיים, השבטיים, האתניים, הדתיים, התרבותיים, החברתיים והכלכליים, שרווחו במדינה הלובית במהלך 65 שנות עצמאותה אך חושקו בכבלי עריצותו האכזרית של קד'אפי, פרצו בעוז מעל פני השטח לאחר קריסת המשטר. המאבק על זהות המדינה, על משאביה הכלכליים ועל מסגרתה הטריטוריאלית הציתו מלחמת אזרחים מאז קיץ 2014, הנמשכת מאז ועד לימים אלה, גם אם גובה להבות האש וסגנון המלחמה משתנים מעת לעת. ההנהגה הלובית החיוורת וחסרת הניסיון המשילותי לא הצליחה להתוות דרך חדשה או אף לסמן תקוות חדשות במדינה הפוסט-קד'אפית, שגלשה במהירות לתקופת דמדומים רווית דמים. תפיסת קד'אפי הנמלט ורציחתו האכזרית ב-20 באוקטובר 2011 ותפיסת בנו סוף אל-אסלאם, שנמלט אף הוא ושרבים בלוב ומחוץ לה ראו בו את המנהיג שיירש את אביו, בנובמבר אותה שנה סמנו את תום עידן קד'אפי בלוב, או את תום עידן "הקלפטומניה" כפי שהגדירו פואד עג'מי, איש האקדמיה הנודע, במאמר שפרסם לאחר מיגור המשטר הלובי.¹

לוב הבתר-קד'אפית החלה את מסעה אל עבר עידן חדש, רווי בשיכרון ציפיות לשינויים דרמטיים במדינה. הרטוריקה שאמצו באותה עת הפוליטיקאים ומחנות המורדים הלוביים ושבמרכזה בלט צירוף המלים "שחר

¹ Fouad Ajami, "A Thrilling Spectacle in Tripoli", *The Wall Street Journal*, 23 August 2011.

חדש" (פג'ר ג'דיד), העידה על הכמיהה העזה לשיפור מהותי ומהיר שיביא עמו חירות פוליטית וחברתית, שינוי במעמד זהויות שבטיות ואתניות מקופחות, שיפור כלכלי שיתקן עוולות ושיתוף חוגים שהודרו ממשאבי המדינה ומן השלטון במרכז המדינה ובפריפריה שלה במשך כמעט חצי מאה. היה זה אירוני, שצירוף המילים "שחר חדש", שהיה שזור תדיר ברטוריקה הפוליטית והרעיונית של קד'אפי, נשזר עתה ברטוריקה שבה נקטה ההנהגה החדשה בראשות מוצטפא אל-גיליל, מי שניהן כשר משפטים בממשלת קד'אפי, ערק ממחנהו בראשית המרי ב-2011 ועמד מאז ועד להשלמת הבחירות ב-2012 בראש ההנהגה הלובית החדשה.

השימוש בטרמינולוגיה זהה בשני מרחבי זמן פוליטי ואידיאולוגי-תרבותי הנוגדים דרמטית זה לזה ואשר זכות קיומו של המרחב החדש הינו תולדת החרבתו של המרחב הישן, הצביע על אחד מממדי הטרגדיה הלובית במרחב הזמן המכונן שלאחר הדחת המשטר. ממד זה שיקף את הקושי לגשר בין האידיאולוגיה והשפה הפוליטית והניהולית שצרב קד'אפי מצד אחד לבין נחישות החברה הבתר-קד'אפית לכונן סדרי עדיפויות, יחסי כוחות והתנהלות חדשים, המנותקים לגמרי ממאפייני ההתנהלות והסדר המדינתי שאפיינו את המשטר שקרס. אמנם החלק הטרמינולוגי אינו מרכזי בפסיפס הסבוך, התזזיתי ורווי האלימות של "לוב החדשה" אך ההיצמדות לאותן מטבעות לשון וחמור מכך, היצמדות לתבניות התנהגות עריצה ואלימה ללא יכולת להכיל אינטרסים וזהויות פלורליסטיים ולהכיר בשוני ובצרכים של האחר, משקפות את כישלון החברה להינתק מהתנהלות אגוצנטרית, כוחנית ואלימה ומאינטרסים פרטיקולריים – מאפיינים והתנהלות שהם במידה רבה מורשת המשטר הקודם. חרף השוני המובהק בין מרחבי הזמן של קד'אפי ושל העידן הבתר-קד'אפי, תבע ניהול המציאות הלוחמני והבלתי מתפשר בשני המרחבים מחירים טראגיים מן המדינה ומחברתה, בלי שיהיה בכוחן של אלה לשנות את דפוסי המציאות.

עמעום הקו המפריד בין עידן קד'אפי לעידן שלאחריו מצא ביטוי נוסף עם השחרור המפתיע של סוף אל-אסלאם מן הכלא שבשליטת מיליצית זינתאן, אחת משתי המיליציות המזוינות החזקות והדומיננטיות בעידן שאחרי קד'אפי, שחשפה את מקום מסתורו ועצרה אותו לפני למעלה מארבע שנים ומאז החזיקה אותו בכלא תחת חסותה תוך סירוב עקשני להסגירו ל"ידי המדינה". שחרורו מן הכלא, על פי ידיעה שהתפרסמה לראשונה במחצית השנייה של יולי 2016, חרף פסק דין מוות שנגזר עליו על-ידי "מערכות החוק" בלוב וחרף היותו מבוקש על-ידי בית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג, מעיד אף הוא על קריסת הסדר המדינתי ועל ההפקרות בחיי המדינה שבה כל דאלים גבר. חשוב במיוחד לציין בהקשר זה את עוצמתן הצבאית והפוליטית של המיליציות המזוינות ובראשן מיליצית זינתאן ומיליצית מיצראטה בעיצוב פני המדינה ובהחרפת שסעיה. כל אחת משתיהן, לצד ערב רב של מיליציות ג'יהאדיסטיות, מיליציות ג'או-כלכליות שהשתלטו על מספר מסופים מרכזיים של ייצוא הנפט, מיליציות עברייניות העוסקות בסחר בבני אדם, סמים ונשק ומיליציות מקומיות ואזוריות נוספות, נלחמות לקידום האינטרסים החיוניים להן בזירה הלובית ובסביבתה הג'או-אסטרטגית תוך התעלמות ופגיעה באלה המשרתים את טובת המסגרת המדינתית. מאחר שמועד השחרור של סוף אל-אסלאם, נסיבות השחרור ומקום

שהייתו הנוכחי לוטים עדיין בערפל, מוקדם להעריך האם מרמז השחרור על השתלבותו האפשרית בחזית העשייה הפוליטית הנשענת על כידוני מיליציות זינתאן, המתנגדת למחנה הפוליטי אשר נשען על כידוני יריבתה - מיליציות מיצראטה.²

היריבות הצבאית והפוליטית בין שתי הממשלות, האחת ממוקמת בטרפולי ונשענת על מיליציות מיצראטה בעלת האוריינטציה האסלאמיסטית והנהנית מתמיכת קטר ותורכיה, והשנייה ממוקמת בטוברוק ונתמכת על-ידי מיליציות זינתאן הליברלית יותר במאפייניה והזוכה ללגיטימיזציה בינלאומית ולסיוען של מדינות המערב לצד סיוע ממצרים וממדינות שונות במפרץ, מלבה את אש הסכסוך הלובי המזוין. הכישלון הנמשך של מגוון שחקני הפנים בלוב ובמיוחד של שני המחנות הפוליטיים העוינים ורבי העוצמה שהוזכרו לעיל להתלכד סביב מכנה משותף שבמרכזו ניצב האתגר לשים קץ למלחמת האזרחים, שלהבותיה מתלקחות ושוככות חליפות אך מאכלות בכל מקרה את המסגרת המדינתית, הינו בעיה מרכזית. מאמצים דיפלומטיים בלתי נלאים מצד גורמים בינלאומיים לגשר בין הצדדים באמצעות הקמת ממשלת אחדות בראשות פאזי אל-סראגי בראשית 2016 כדי שזו תהווה חלופה לשתיים הקיימות ומאמצי האו"ם להקים צבא לובי מאוחד שיפעל לקטיעת הכאוס המלחמתי הפנים-לובי ובה בעת יילחם גם למיגור האחיזה של ארגון "המדינה האסלאמית", לא נשאו פרי.

ארגון "המדינה האסלאמית" הוא המרוויח העיקרי מן העימות הנמשך בין שני המחנות הלוביים העוינים והוא שהשכיל לנצל את השסעים האלימים, הריק המשילות, היעדר הביטחון המדינתי, השבר הכלכלי ומצוקות הקיום הנואשות של האוכלוסייה כדי לחדור ללוב בשלהי 2014 ולבסס את אחיזתו במסגרת המדינתית הקורסת במהלך 2015. הארגון, שידע עליות ומורדות במהלך התבססותו ברצועת החוף הים תיכונית - הלב הפוליטי והכלכלי-תעשייתי הפועם של המדינה ומקום מחייתה של רוב האוכלוסייה ושל חקלאותה, בנה לעצמו מעוז כוח בעיר סרט (מקום הולדתו של קד'אפי, הממוקם כ-450 ק"מ ממזרח לבירה טריפולי). חיזוק כוחו ויצירת קשרים בזירה המקומית, החריפו את האיומים על הסדר המדינתי הכושל ממילא ובה בעת אף הציבו שורה של אתגרים ושל איומים על מרחביה הגיאוגרפיים-אסטרטגיים של לוב, המהווים גם כך יעד לפעילות ג'יהאדיסטית עניפה. ארגון המדינה האסלאמית, שספג מפלות צבאיות ואסטרטגיות בבסיסי הבית שלו בעיראק (רמאדי ופלוג'ה) ובסוריה (תדמור), הגביר אי-לכך את מאמציו לבצר את בסיס כוחו הרעיוני-דתי, הצבאי-אסטרטגי, הכלכלי והטריטוריאלי בלוב. סימון לוב כיעד אטרקטיבי נבע לא רק מהיעדר המשילות האפקטיבית, מריבוי פילוגי הפנים הפוליטיים והדתניים-תרבותיים האלימים ומהכישלון להקים מחדש מערכות צבא וביטחון מדינתיות יעילות. לוב מציעה לארגון המדינה האסלאמית גם בסיס לחיזוק מעמדו בעולם המוסלמי הערבי והאפריקאי, שיהווה עבורו חלופה במקרה של שחיקה מוחלטת במעמדו בעיראק ובסוריה.

לפרטים על סיף אל-אסלאם, כישוריו הפוליטיים ומנהיגותו ראה: יהודית רונן, "מועמר אלקד'אפי וסיף אל-אסלאם – אב ובנו בצומת היסטורי?" **המזרח התיכון 2005 בסימן חילופי דורות**, תמר יגנס עורכת, מרכז דיון ללימודי המזרח ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2005, עמ' 43-50. Yehudit Ronen, "Britain's Return to Libya: From the Battle of al-Alamein in the Western Libyan Desert to the Military Intervention in the 'Arab Spring' Upheaval", *Middle Eastern Studies*, Vol. 49, 5, September 2013, pp. 675-95.

אין תימה אפוא, כי הארגון בלוב מחזיר מלחמה שעה נגד המתקפות הגוברות של מגוון הכוחות הצבאיים הלוויים, הזוכים לשיתוף פעולה לוגיסטי ואחר ממדינות שונות במלחמה נגד ארגון המדינה האסלאמית באשר הוא. החרפת המלחמה נגד הארגון בלוב במהלך קיץ 2016 תבע את חייהם של 250 לוחמים מכוחות לויים מקומיים ואת פציעתם של יותר מ-1400 מהם. כמו כן נפגעו נשק וציוד צבאי ואף הופל מסוק השייך לכוחות הלוויים שבפיקוד הגנרל חפטר ח'ליפה. על-פי דיווח זר, נהרגו שלושה חיילים צרפתיים שהיו במסוק שיורט על-ידי טיל כתף ששגרה אחת המיליציות האסלאמיסטיות. ארגון המדינה האסלאמית סובל אף הוא אבדות בנפש ובנשק אך הוא נמנע מפרסום נתונים. עד להשלמת מאמר זה בשלהי יולי 2016 שמר הארגון על מעוז כוחו בסרת, נחוש, בין השאר, לשים את ידיו על מאגרי הנפט העשירים של לוב ועל מסופי הייצוא שלהם, הממוקמים ברצועת החוף הים תיכונית.

מיקומה האסטרטגי של לוב בקרבה יחסית לדרום אירופה, ובין המגרב עתיר הארגונים הג'יהאדיסטיים לסהל האפריקני ה"מרופד" בשורה ארוכה של מדינות כושלות ועתיר אף הוא בכוחות הנמנים עם ארגוני הג'יהאד העולמי, הגבירו את האטרקטיביות שלה כבסיס להפצת חזון הח'ליפות של ארגון המדינה האסלאמית וכעורף אסטרטגי לפעולותיו. לוב גם מציעה כן נוח לשיגור נשק ופעילים של ארגון המדינה האסלאמית לאירופה ולמדינות במערב הערבי, ובמיוחד מצרים וחצי האי סיני, שם הצטרף לשורותיו הארגון הג'יהאדיסטי "אנצאר בית אלמקדס". לוב הינה גם בסיס לשילוח נשק לסהל האפריקני וליצירת שיתופי פעולה עם ארגונים ג'יהאדיסטיים אחרים, כגון "בוקו חראם" בניגריה, ועם מקביליו במגרב ובמיוחד בתוניסיה ובאלג'יריה. קרבת לוב לחופי דרום אירופה ובמיוחד ללמפדוסה שבאיטליה, הריק הצבאי והכאוס הביטחוני ברחבי המדינה והסחר המשגשג בבני אדם, בנשק ובסמים, העצימו את ממדי תנועת ההגירה הלא חוקית מאפריקה ומן המזרח התיכון דרך נתיב המעבר הלווי אל "גן העדן" האירופי. ארגון המדינה האסלאמית בלוב למד לנצל את נתיב המעבר הזה להעברת אנשיו לפעילות טרור בליבן של בירות אירופה ולהפיק את מלוא הרווח הכלכלי מן הפעילות העבריינית של סחר בבני אדם.

לוב מסתחררת במערבולות הכשל המדינתי כבר למעלה מחמש שנים. האם תצליח המדינה הלווית החלשה, רבת השסעים ומרובת השברים להיחלץ מן האלימות ומן החורבן? האם תצליח לשרש את אחיזת ארגון המדינה האסלאמית מן הטריטוריה שלה? ומהו המחיר שיהיה עליה ועל אזרחיה לשלם כדי להשיג יעדים אלה? האם תצליח להבנות זהות לאומית חדשה ולשמור על שלמותה הטריטוריאלית? אלה הם אך אחדים מסימני השאלה המרחפים מעל שמיה הקודרים של לוב, האפופים גם כך בעשן כבד של מתקני הנפט והמופצצים חדשות לבקרים על-ידי ארגון המדינה האסלאמית.